

Система вправ для навчання анотуванню та реферуванню іноземних громадян на заняттях з української мови

С. В. Лазаренко

ДЗ “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”, Одеса, Україна
Corresponding author. E-mail: lazarenkosvet@mail.ru

Paper received 25.04.18; Accepted for publication 30.04.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-165VI69-04>

Анотація. У статті розроблена система вправ, спрямована на формування в іноземних громадян під час вивчення української мови вмінь і навичок анотування та реферування українських аутентичних текстів. Описані підходи до формування навичок наукового стилю мовлення, зокрема: сучасно-риторичний, процесуальний і жанровий підходи, при цьому останній є домінуючим для запропонованої системи вправ. Схарактеризовані етапи формування навичок наукового стилю мовлення, а саме: когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний і професійно-творчий, відповідно до цих етапів здійснено розподіл вправ. Окреслені основні принципи та критерії відбору матеріалу для вправ, що сприятимуть формуванню вмінь і навичок анотувати та реферувати наукові тексти українською мовою.

Ключові слова: науковий стиль мовлення, анотування, реферування, українська мова як іноземна.

Вступ. Актуальність дослідження. В умовах глобалізації, інтеграції та розвитку науки в суспільстві зростає кількість наукових контактів (конференції, симпозиуми, наукові семінари). У зв'язку з цим зростає значення наукового стилю мовлення іноземною мовою, зокрема українською. При цьому увага концентрується як на усній, так і на письмій формі наукового стилю мовлення. Аналіз наукової літератури засвідчує, що сьогодні вчені багато уваги приділяють дослідженню наукового стилю мовлення. Серед основних вітчизняних та зарубіжних праць, присвячених цьому питанню, можна виокремити такі: вивчення принципів відбору й організації матеріалу для навчання іношомовному науковому стилю мовлення; дослідження особливостей навчання усному науковому іношомовному мовленню; розгляд питань навчання письмовому науковому іношомовному мовленню людей різного віку; дослідження певних аспектів навчання науковому іношомовному мовленню студентів й аспірантів; вивчення впливу психологічних і вікових особливостей людей на навчання їх науковому іношомовному мовленню; аналіз лінгвістичних особливостей текстів наукового стилю; розгляд певних питань навчання науковому іношомовному мовленню в різних умовах (короткотривалі та довготривалі курси, факультети підвищення кваліфікації тощо).

Попри достатнє вивчення певних аспектів навчання науковому іношомовному мовленню, залишаються малодослідженими деякі питання, одним з яких є навчання письмовому науковому мовленню іноземних громадян під час опанування української мови, зокрема навчання їх анотуванню та реферуванню. Особливої актуальності це питання набуває тоді, коли йдеться про іноземних громадян, які навчаються в українських вищих навчальних закладах, оскільки в них постійно є потреба анотувати певний навчальний матеріал чи продукувати реферати, натомість в програмі підготовки досить часто відсутній курс навчання написанню наукових текстів. Це й обумовлює актуальність дослідження.

Мета. Мета дослідження – розробити систему вправ для навчання анотуванню та реферуванню іноземних громадян на заняттях з української мови.

Результати та їх обговорення. У сучасній лінгводидактиці вправи є основним засобом навчання письмовому науковому іношомовному мовленню. При цьому відзначимо, що вправи мають становити систему, в якій кожен наступний вид вправи ускладнюється порівняно з попереднім. Всі вправи повинні утворювати безперервний ланцюг, наприкінці виконання якого у студентів будуть сформовані вміння та навички продукувати письмові наукові тексти. Вправи мають бути різного типу, щоб розвивати та вдосконалювати різні уміння та навички письмового мовлення, посилювати мотивацію студентів до самостійного продукування наукових текстів, а також створювати благоприємну атмосферу для розвитку мовленнєвих та мовних умінь і навичок під час опанування української мови. Крім того, під час створення системи вправ, спрямованих на розвиток письмового наукового мовлення, потрібно враховувати підхід до навчання письмовому мовленню. У сучасній лінгводидактиці відомі такі підходи до навчання письмовому науковому мовленню: 1) сучасно-риторичний; 2) процесуальний; 3) жанровий (Т. Попова, І. Сологуб). Схарактеризуємо їх.

1. Сучасно-риторичний, текстоцентричний, концентрація на результаті письмової діяльності – цей підхід передбачає, що в центрі уваги в процесі навчання є текст, що слугує об'єктом аналізу, імітації, а основна мета навчання – формування умінь і навичок правильно оформлювати зміст і композицію тексту.

2. Процесуальний, концентрація на процесі породження письмового тексту – цей підхід передбачає, що в центрі уваги в процесі навчання є не сам текст, а складний творчий процес його продукування.

3. Жанровий підхід схожий на сучасно-риторичний (текстоцентричний), однак його відмінність в тому, що в процесі навчання предметом аналізу є не просто текст, а саме жанровий різновид тексту, слухачі працюють з аутентичними текстами, певних жанрів й аналізують їхні змістові, структурно-композиційні та лінгвістичні особливості.

Ми пропонуємо систему вправ, що відповідає текстоцентричному та жанровому підходам. Слухачам запропоновані аутентичні україномовні наукові тексти таких жанрів, як анотація та реферат, запропонова-

но проаналізувати їх та визначити змістові, структурно-композиційні та лінгвістичні особливості кожного з цих жанрів, наприкінці слухачі мають дійти висновку про особливості кожного з зазначених жанрів, потім запропоновані вправи, спрямовані на формування умінь самостійно продукувати наукові україномовні тексти зазначених жанрів (спочатку за допомогою тексту-взірця – у цьому випадку спостерігаємо текстоцентричний підхід, коли текст є об'єктом вивчення, а потім без тексту-взірця). Таким чином, наша система вправ враховує два підходи – текстоцентричний і жанровий. Крім того, ми не можемо не брати до уваги й процесуальний підхід, оскільки він спрямований на опанування умінь самостійно творчо продукувати наукові тексти. Отже, пропонується система вправ щодо розвитку умінь і навичок україномовного писемного мовлення ґрунтується на комплексному підході, при цьому домінуючим є жанровий підхід.

Услід за С. Шатіловим [5] ми розуміємо систему вправ як спеціально організоване в навчальних умовах одно чи багаторазове виконання окремої операції, декількох операцій або дій мовного чи мовленнєвого характеру.

Вправи характеризуються такі параметрами: 1) мета, 2) мовленнєві дії, 3) мовна форма та зміст, 4) певне місце в системі вправ, 5) результат, 6) час виконання, 7) вербальний і невербальний матеріал, 8) спосіб і форма виконання.

Оскільки, як було зазначено вище, домінуючим у нашій системі вправ є жанровий підхід, пропонуємо всю систему поділити на підсистеми, кожна з яких буде спрямована на формування та розвиток у слухачів умінь і навичок продукувати самостійно україномовні наукові писемні тексти певного жанру (у нашому випадку анотації та реферату).

Усі вправи ми поділяємо на 3 етапи: когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний і професійно-творчий. Стилюємо кожен із них.

Мета когнітивно-збагачувального етапу – сформулювати у слухачів поняття про лінгвістичні, змістові та структурно-композиційні особливості анотації та реферування, навчити їх правильно використовувати термінологію, а також фрази-кліше, характерні для вказаних жанрів наукового тексту. Мета репродуктивно-діяльнісного етапу – сформувати у слухачів уміння та навички поділяти україномовний науковий текст на змістові частини, виокремлювати головну інформацію, знаходити ключові слова, здійснювати компресію аутентичних україномовних наукових текстів з опорою на план. Мета професійно-творчого етапу – розвивати уміння та навички самостійно продукувати україномовні наукові письмові тексти таких жанрів, як: анотація та реферат, за допомогою ключових слів, питань, плану, мікротексту, а також без них, аналізувати власні тексти, знаходити й усувати недоліки в них.

Відповідно до зазначених вище етапів пропонуємо таку систему вправ для навчання анутованню та реферуванню іноземних громадян на заняттях з української мови.

1. Вправи когнітивно-збагачувального етапу.

1) Аналітико-зіставні вправи – вправи, спрямовані на зіставлення та знаходження особливостей вживання мовних і мовленнєвих явищ, що характеризують науковий стиль у рідній мові та в українській мові, а також вправи, спрямовані на зіставлення аутентичних україномовних наукових текстів різних жанрів та виявлення їхніх змістових, структурно-композиційних і лінгвістичних особливостей.

Наприклад: 1) прочитайте анотації українською мовою та мовою, що є рідною для слухачів, порівняйте синтаксичні структури речень кожної анотації, зробіть висновки щодо їхніх особливостей; 2) прочитайте анотацію та реферат, порівняйте їхні мовні, змістові та структурно-композиційні особливості.

2) Лексико-граматичні вправи – вправи, спрямовані на формування умінь і навичок добирати релевантні терміни, слова загальнонаукової лексики чи фрази-кліше, характерні для україномовного наукового письмового тексту таких жанрів, як реферат й анотація.

Наприклад: 1) перекладіть фрази-кліше, що активно вживаються під час написання анотації та реферату з української мови власною мовою; 2) серед фраз-кліше, що активно вживаються під час написання анотації та реферату, знайдіть ті, що використовуються для оформлення: а) вступу, б) основної частини, в) висновків.; 3) серед фраз-кліше, що активно вживаються під час написання анотації та реферату, знайдіть еквіваленти.

2. Вправи репродуктивно-діяльнісного етапу.

1) Аналітико-синтетичні вправи – вправи, спрямовані на розвиток умінь знаходити головну інформацію в тексті (основну думку, ключові слова), ділити текст на змістові частини, а також умінь здійснювати компресію тексту чи, навпаки, поширювати текст, додаючи інформацію.

Наприклад: 1) знайдіть у тексті речення, що може слугувати заголовком; 2) прочитайте текст, поділіть його на частини, у кожній з них знайдіть основну інформацію; 3) прочитайте текст, знайдіть у кожному абзаці головну (основну) інформацію та додаткову (пояснювальну) інформацію; 4) прочитайте текст, сформулюйте його основні положення в формі плану; 5) прочитайте текст, переписіть його, опустивши додаткову інформацію.

2) Трансформаційні вправи – вправи, спрямовані на формування умінь здійснювати компресію змісту тексту-першоджерела, залежно від комунікативного завдання шляхом перефразування першоджерела, а також на формування умінь і навичок складати українською мовою наукові письмові тексти таких жанрів, як: анотація та реферат, спираючись на готові мовленнєві зразки шляхом їх трансформації (перегрупування).

Наприклад: 1) прочитайте речення та об'єднайте їх в одне, використовуючи лексичне, граматичне перефразування; 2) прочитайте речення та замініть виокремлені словосполучення дієсловами; 3) перегрупуйте ключові фрагменти у тій послідовності, у якій вони дані в тексті.

3) Репродуктивні вправи – вправи, спрямовані на формування умінь і навичок продукувати українською мовою письмові наукові тексти таких жанрів, як:

анотація та реферат, з опорою на текст-першоджерело.

Наприклад: 1) прочитайте текст, знайдіть в ньому основну інформацію, спираючись на план, напишіть анотацію до тексту; 2) прочитайте текст, а потім закінчіть подані нижче речення, використовуючи інформацію з тексту.

3. Вправи професійно-творчого етапу. На цьому етапі пропонуємо впроваджувати вправи, що пов'язані з творчою діяльністю слухачів, при цьому відзначимо, що під час виконання цих вправ ступінь самостійності слухачів є найвищою. На цьому етапі пропонуємо використання таких вправ: 1) прочитайте текст, напишіть до нього анотацію (реферат), дотримуючись особливостей кожного з цих жанрів наукового мовлення; 2) підготуйте реферат на певну тему, до нього напишіть анотацію, яка б стисло репрезентувала основний зміст реферату.

Також на цьому етапі можна використовувати аналітико-корекційні вправи – вправи, спрямовані на розвиток умінь знаходити в готовому науковому тексті або у власному науковому тексті недоліки, визначати їх тип та виправляти відповідно до норм наукового україномовного тексту.

Не менш важливим є питання щодо відбору матеріалу для вправ, що сприятимуть формуванню вмінь і навичок анотувати та реферувати наукові тексти українською мовою.

У методиці навчання писемному науковому мовленню є певні досягнення щодо визначення критеріїв і принципів відбору мовного та мовленнєвого матеріалу для навчання писемному науковому мовленню. Проте, як засвідчує аналіз наукових праць, присвячених цьому питанню немає чіткого розмежування критеріїв і принципів відбору текстового матеріалу для навчання написанню текстів різних наукових жанрів, зокрема анотації і реферату.

Під поняттям «принципи відбору текстів» розуміють створені на основі лінгводидактичних факторів вимоги до якісного складу сукупності текстового матеріалу, необхідного для навчання писемному науковому мовленню. Під «критерієм відбору текстів» розуміють якість текстового матеріалу, що відповідає певним вимогам [1, с. 74].

Відзначимо, що відбір матеріалу для навчання писемному науковому мовленню полягає у виборі лексичних одиниць, граматичних форм і структур, правил їх вживання, а також текстового матеріалу відповідно до рівня навчання слухачів.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі формування навичок писемного наукового мовлення дозволяє виокремити такі загальні критерії відбору мовного та мовленнєвого матеріалу для вправ, спрямованих на формування навичок анотування та реферування: необхідність і достатність для формування навичок анотування та реферування; доступний рівень складності; відповідність сфері професійної діяльності; урахування потреб спілкування і сфери інтересів; відповідність темі; частотність лексико-граматичного матеріалу в наукових україномовних текстах; представленість всіх розділів лексики наукового стилю мовлення в лексичному мінімумі; представленість характерних для наукового стилю мов-

лення української мови граматичних конструкцій у граматичному мінімумі.

Схарактеризуємо кожен з окреслених критеріїв.

1. Необхідність і достатність матеріалу для формування навичок анотування та реферування. Цей критерій передбачає відбір мінімально необхідного обсягу мовного та мовленнєвого матеріалу для досягненні кінцевої мети навчання.

2. Доступний рівень складності. Цей критерій забезпечує відповідність відібраного мовного та мовленнєвого матеріалу рівню підготовленості слухачів.

3. Відповідність сфері професійної діяльності. Цей критерій передбачає врахування стилістичної диференціації та жанрового розмаїття наукового мовлення під час відбору матеріалу.

4. Урахування потреб спілкування і сфери інтересів. Цей критерій вказує на необхідність відбору матеріалу відповідно до професійних інтересів слухачів, а також відповідно до їхнього досвіду написання наукових текстів різних жанрів.

5. Відповідність темі. Цей критерій передбачає, що лексика та граматики є похідними від тематики.

6. Частотність лексико-граматичного матеріалу в наукових україномовних текстах. Цей критерій передбачає, що вправи, спрямовані на формування вмінь і навичок анотування та реферування, повинні містити лексичні одиниці та граматичні конструкції, які активно функціонують у текстах різних жанрів наукового стилю мовлення української мови.

7. Представленість всіх розділів лексики наукового стилю мовлення в лексичному мінімумі. Цей критерій визначає наявність у вправах, спрямованих на формування вмінь і навичок анотування та реферування, усіх «прошарків» наукового мовлення: загальнонавчальної, загальнонаукової лексики, термінології, номенклатурних знаків, професіоналізмів, аббревіатур. Відзначимо, що в методиці є різні погляди на те, які з окреслених «прошарків» лексики потрібно залучати під час навчання науковому стилю мовлення. Зокрема, А. Назаренко рекомендує загальнонаукову лексику для активного вивчення як стійку основу будь-якого наукового тексту. При цьому дослідниця наголошує, що термінологія не повинна бути об'єктом вивчення в аудиторії, оскільки, по-перше, здебільшого викладачі-філологи не є фахівцями в нефілологічних науках, по-друге, слухачі, вивчаючи свої спеціальні предмети, а також читаючи обов'язкову рекомендовану до курсів літературу, самостійно можуть засвоїти денотативний апарат своєї науки [2, с. 93]. Інші вчені (Л. Смірнова, Н. Успенська, Т. Міхельсон) наголошують на необхідності опанування термінологією, стверджуючи, що тексти наукового стилю будь-якої науки характеризуються єдністю основного складу лексико-граматичних засобів та загальними закономірностями побудови та що диференційною мовною ознакою цих текстів є наукова термінологія, яка має велике значення під час формування професійного наукового висловлювання [3; 4]. Визнаючи, що під час навчання науковому стилю мовлення основну увагу слід зосереджувати на опануванні єдиними лексико-граматичними засобами та загальними закономірностями побудови наукових текстів, ми все ж

таки вважаємо необхідним долучити термінологію, номенклатурні знаки, професіоналізми, аббревіатури.

8. Представленість характерних для наукового стилю мовлення української мови граматичних конструкцій у граматичному мінімумі. Цей критерій передбачає наявність у вправах, спрямованих на формування вмінь анування та реферування, основних граматичних конструкцій, типових для наукового стилю української мови.

Висновки. Одним з основних завдань підготовки іноземних громадян на заняттях з української мови (особливо, коли мова йде про іноземних громадян, які навчаються у вищих навчальних закладах України) є формування особистості, здатної здійснювати наукову комунікацію українською мовою, зокрема, здатної продукувати україномовний науковий текст таких жанрів, як анотація та реферат. Основним засобом навчання писемному науковому іншомовному мовленню є система вправ. Пропонована система вправ щодо розвитку умінь і навичок україномовного писемного мовлення ґрунтується на комплексному підході, тобто урахує сучасно-риторичний, процесуальний і жанровий підходи, при цьому домінуючим є

останній. Крім того, пропонована система вправ передбачає поділ їх на 3 етапи: когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний і професійно-творчий. На першому етапі доцільно впроваджувати аналітико-зіставні та лексико-граматичні вправи. На другому етапі – аналітико-синтетичні, трансформаційні, репродуктивні вправи. На останньому етапі – творчо-продуктивні та аналітико-корекційні вправи. Відбір матеріалу для вправ, що сприятимуть формуванню вмінь і навичок анувати та реферувати наукові тексти українською мовою, має здійснюватися відповідно таких критеріїв і принципів: необхідність і достатність; доступність рівню складності; відповідність сфері професійної діяльності; урахування потреб спілкування і сфери інтересів; відповідність темі; частотність лексико-граматичного матеріалу в наукових україномовних текстах; представленість всіх розділів лексики наукового стилю мовлення в лексичному мінімумі; представленість характерних для наукового стилю мовлення української мови граматичних конструкцій у граматичному мінімумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. А. Отбор и методическая обработка научных текстов в учебных целях: (на материале англоязычных текстов гуманитарного характера). — Дисс... канд. пед. наук: 13.00.02. – Минск, 1980. – 209 с.
2. Назаренко А. Л. Проблемы оптимизации понимания и преподавания языка для специальных целей. – М.: Наука, 2000. – 128 с.
3. Смирнова Л. Н. Профессионально дифференцированное обучение устной научной монологической речи научных работников на продвинутом этапе (на материале английского языка). Дисс... канд. пед. наук: 13.00.02. – Л., 1984.
4. Успенская К. В., Михельсон Т. Н. Как писать по-английски научные статьи, рецензии и рефераты. – СПб.: Специальная литература, 1995. — 173 с.
5. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1986. – 223 с.

REFERENCES

1. Boyko V. A. Selection and methodical processing of scientific texts for educational purposes: (on the basis of English-language texts of a humanitarian nature). Thesis of PhD: 13.00.02. - Minsk, 1980. - 209 p.
2. Nazarenko A. L. Problems of optimization of understanding and teaching of language for special purposes. - Moscow: Nauka, 2000. - 128 p.
3. Smirnova L.N. Vocationally differentiated teaching of oral scientific monologic speech of scientific workers at an advanced stage (on the material of the English language). Thesis of PhD: 13.00.02. - L., 1984.
4. Uspenskaya K. V., Mikhelson T. N. How to write scientific articles in English, reviews and abstracts. - St. Petersburg: Special Literature, 1995. - 173 p.
5. Shatilov S.F. Methods of teaching German in high school. - Moscow: Enlightenment, 1986. - 223 p.

System of exercises for teaching annotation and abstracting of foreign citizens in classes in the Ukrainian language

S. V. Lazarenko

Abstract. The system of exercises for the formation of the skills of annotation and abstracting of Ukrainian authentic texts for foreign citizens when studying the Ukrainian language is proposed in the article. Approaches to the formation of skills in the scientific style of speech (modern-rhetorical, procedural and genre) are described. The genre approach is recognized as the main one. Stages of the formation of skills in the scientific style of speech (cognitive-enrichment, reproductive-activity and professional-creative) are analysed. The basic principles and criteria for selecting material for the formation of skills and habits annotate and abstract scientific texts in Ukrainian are described.

Keywords: scientific style of speech, annotation, abstracting, Ukrainian as a foreign language.

Система упражнений для обучения аннотированию и реферированию иностранных граждан на занятиях по украинскому языку

С. В. Лазаренко

Аннотация. В статье разработана система упражнений, направленная на формирование у иностранных граждан при изучении украинского языка умений и навыков аннотирования и реферирования украинских аутентичных текстов. Описаны подходы к формированию навыков научного стиля речи, в частности: современно-риторический, процессуальный и жанровый, при этом последний является доминирующим для предлагаемой системы упражнений. Охарактеризованы этапы формирования навыков научного стиля речи, а именно: когнитивно-обогащительный, репродуктивно-деятельностный и профессионально-творческий, согласно этим этапам осуществлено распределение упражнений. Обозначены основные принципы и критерии отбора материала для упражнений, способствующих формированию умений и навыков аннотировать и реферировать научные тексты на украинском языке.

Ключевые слова: научный стиль речи, аннотирования, реферирования, украинский язык как иностранный.